
ԳՐԻԳՈՐ ԱԲԵՂԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայ առաքելական եկեղեցու
Ֆրանսիայի (Փարիզ) թեմի հոգևորական
generalsepuh@gmail.com

**ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ «ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՎՐԱՅԻՄ» ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
ԱՅԼԱՂԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ԵԼԱԿԵՏ**

Բանալի բառեր. Մխիթար Գոշ, թուղթ, վրացի, եկեղեցի, քրիստոնեություն, դավանանք, այլադավանություն, գաղափարախոսություն, ծիսակարգեր, հայ, Հիսուս, հավատ:

Ключевые слова: Мхитар Гощ, бумага, грузинский, церковь, христианство, религия, гетеродоксия, идеология, ритуалы, армян, Иисус, вера.

Key words: Mkhitar Gosh, paper, Georgian, church, Christianity, religion, heterodoxy, ideology, rituals, Armenain, Jesus, belief.

Մխիթար Գոշը (1130 - 1216) ավելի շատ մեր հանրության մեջ հայտնի է որպես օրենսդետ, օրենսգիր և առակագիր: Սակայն նա անուրանալի ավանդ ունի այլադավանության դեմ պայքարի անհրաժեշտության գաղափարական հիմնավորման տեսանկյունից ևս, և նրա հիմնավորումները ցայսօր չեն կորցրել իրենց արդիականությունը՝ հանդիսանանալով այլադավանությունը մերժող կարևորագույն կոման:

Դեռևս իր «Դատաստանագրքում»¹ Մխիթար Գոշն ինքնատիպ տեսակետներ է զարգացնում պետական կառավարաման համակարգում եկեղեցու ունեցած դերակատարության մասին: Հանդես գալով որպես միապետական կառավարման տիպի պետության կողմնակից՝ նա փաստորեն փորձում է այդ պետության ամրապնդման հիմքում տեսնել քրիստոնեական գաղափարախոսությունը՝ թերևս մարդկության պատմության մեջ առաջինը լինելով, հիմնավորելով թեոկրատական այնպիսի պետության ստեղծման անհրաժեշտությունը, որի տեսական հիմքերը պետք է կազմեին քրիստոնեական վարդապետության գաղափարական դրույթները: Նման պետության ստեղծումը նորություն էր այն տեսանկյունից, որ հատուկ էր հեթանոսական ժամանակաշրջանին կամ

¹ Տե՛ս Մխիթար Գոշ, Գիրք Դատաստանի, աշխատասիրությամբ Խոսրով Թորոսյանի երևան, 1975:

խալամխտական պետություններին, որոնք ցայսօր էլ գոյություն ունեն: Այսինքն՝ Գոշը կողմնակից էր միապետական պետականության մեջ եկեղեցու և նրա հոգևոր առաջնորդի դերակատարության բարձրացմանը, որն անհրաժեշտ էր այն առումով, որ դավանաբանական ուղղվածությունները ծառայեցվելու էին պետության ամրապնդմանը: Թագավորն իր գործունեությունը պետք է համաձայնեցներ կաթողիկոսի հետ: Այս դեպքում քրիստոնեական եկեղեցին դառնում էր քաղաքական մարմին, հավասարակշռում էր հոգևոր և քաղաքական իշխանությունները: Համամարդկային կրոնից այն դառնում էր ազգային՝ իր գաղափարներով նպաստելով պետության ամրապնդմանը հոգևոր առաջնորդի միջոցով: Այլ խոսքով՝ սա նշանակում էր քրիստոնեական ֆունդամենտալիզմ, որը միանգամայն նոր ուսմունք էր:

Այլադավանության դասակարգման և դրա նկատմամբ բավականին ինքնօրինակ հայեցակարգեր է մատուցում Մ. Գոշն իր մեկ այլ գրության մեջ, որը ցայսօր խորությամբ վերլուծության չի ենթարկվել²:

Պատմաբան Պարույր Մուրադյանը գտնում է, որ այն գրվել է 1206թ. – ին: Իսկ գրելու շարժառիթը հանդիսացել է վրացիների կողմից հայոց դավանանքի և եկեղեցու նկատմամբ բամբասանքը, որը «յոժ խոցեալ լինէր հոգի»: Համաձայն նրա վկայության Ի. Աբուլաձեն մի հոդվածով ապացուցել է, որ Գոշի այս թուղթը պատասխան է Արսեն Վաչեսձեի 'Ղոգմատիկոնի' հակամիաբնակ դրվագներին, որոնք ութն են, և հատկապես դրանցից մեկին, որը կոչվում է «Երեսուն գլուխ հայոց հերձվածի»³:

Թուղթն ուղղված է վրաց կաթողիկոսին և հոգևորականությանը, ընդ որում ոչ թե նրանց պարսավելու, այլ՝ հանդուրժողականության կոչ անելու նպատակով: Սա նշանակում է, որ Մ. Գոշը դավանաբանական հանդուրժողականության կոչ է անում քրիստոնյա ազգերին, որը նորություն է դավանաբանական գրականության մեջ, և որը շատ կարևոր է: Լինելով միաբնակության տեսության կողմնակից և հիմնավորող՝ նա քաղկեդոնականությունը չի համարում հերձված կամ աղանդ և հորդորում է վերացնել թշնամանքը դրա հետևորդների և հայոց միաբնակ եկեղեցու միջև:

² Մխիթար վարդապետ Գոծ, Թուղթ Առ Վրացիսն Յաղագս Ուղղափառութեան Հավատոյ, տես Պարույր Մուրադյան, ԺԱ – ԺԳ դարերի հայ – վրացական դավանական խնդիրները և Մխիթար Գոշի ՏԱՌ վրացիսն՝ թուղթը, աղբյուրագիտական քննություն և բնագրեր, Ս. Էջմիածին – 2011, էջ 195 – 274:

³ Նույն տեղում, էջ 173:

Փորձենք վերլուծության ենթարկել նրա այս աշխատության հիմնական կամ կարևորագույն դրույթները: Այն նա սկսում է հետևյալով. «Զայս գծագրություն սակաւութիւն հարկաւոր կարծեաք եղաք յաղագս Վրաց որ ոչ սակաւ թշնամութեամբ վարին ընդ Հայս, աշակերտելով Յունաց»⁴:

Այսինքն՝ նա այս գրությունն ուղղում է վրացիներին, որոնք ոչ պակաս թշնամություն են տածում հայոց հանդեպ՝ աշակերտելով հույներին: Բնականաբար, այստեղ խոսքը վերաբերում է հայոց դավանանքի նկատմամբ թշնամությանը, որն այնուհետև Գոշը հիմնագուրկ է դարձնում: Մինչև այդ նա հետևյալ կոչն է անում. «Եւ դուք Բաւական էք զսաստկացեալ պատերազմոյ հայիոյութեան շիջուցանել իմաստութեամբ եւ հաւանելի բանիւ, թեպէտ եւ անհնար ցուցաք զժողովն լինել եւ զմիաբանութիւն»⁵:

Ապա նա միանգամայն անտեղի է համարում թշնամանքը քրիստոնյա ազգերի մեջ, քանի որ, անկախ Քրիստոսի նկատմամբ դավանանքի և եկեղեցական ծիսակատարությունների տարբերություններից, նրանք այլադավաններ չեն, և յուրաքանչյուրը կարող է մյուսից վերցնել լավը՝ վերջ տալով անհանդուրժողականությանը: Այլ խոսքով՝ նա հանդուրժողականության և միաբանության կոչ է անում: Ահա դրա վառ ապացույցը. «Քանզի ընդ միտ ածի զոր սատանայ սերմանեաց ի մեջ հաւատացելոց զնախանձ եւ զատելութիւն եւ վասն այն համարձակեցաք եւ զսակաւոյ գրեցաք զթուղթոյ ոչ հակառակելով եւ կամ զոք պարսաւելով յազգաց այլ զարժանն եւ զիրզվն իբր դատաստանաւ ցուցաք եւ զժողաբաւ գալն ի միաբանութիւն եւ զհնարաւորն ըստ ժամանակիս յայատ արարաք, **եւ զճշմարիտ խոստովանութիւնն ցուցաք զմերոց ազգաց, եւ զխոտելի իրսն ոչ թաքուցաք զմերոյ ազգի, եւ զիւրաքանչյուր ազգի զգուելին եւ զպարսաւելին գրեցաք, եւ ի գլուխ բանին ընտրեցաք զբարին եւ զլաւն**»⁶ (ընդգծումը մերն է - Գրիգոր աբեղա Խաչատրյան):

Մեր ընդգծած տողերից պարզ է դառնում, որ Մխիթար Գոշը հորդորում է հայ, վրաց, հույն և այլ քրիստոնյա ազգերին՝ վեր հանել իրենց կրոնական ըմբռնումներից լավը կամ գովելին, ինչպես նաև պարսավելին, որը մերժելով՝ լավն ընդօրինակել: Սա մի առաջարկ է, որը խորն է և հանդուրժողական, մարդասիրական է և բխում է քրիստոնյա ազգերի շահերից: Եվ եթե այն ընդունելի չի դարձել, ապա, այն պատճառով, որ քրիստոնեական դավանանքի այլընտրանքների հանդեպ մերժողականությունը պայամանվորել է քաղաքական նպատակադրումներով: Իսկ

⁴ Նույն տեղում, էջ 196:

⁵ Նույն տեղում, էջ 197:

⁶ Նույն տեղում էջ 198:

Գոշը միանգամայն զերծ է նման նպատակադրումներից և կոչ է անում իրար հանդուրժելու, քանզի այստեղ հակասությունը չէր վերաբերում այլադավանությանը կամ այն կրոնական այլխոհությանը, որը Հիսուսին չմերժելու քողի տակ⁷ միտված էր նրա հանդեպ հավատի քայքայմանը:

Քրիստոնեական հավատի ամրապնդման տեսանկյունից բավական խելացի տեսական ընդհանրացում է կատարում Մ. Գոշն այնուհետև. «Զի այն էր հաճոյ Աստուծոյ, զի ամենայն ազգ միակրաւն լինէր, բայց տեսաք, որ սատանայ եւ ամբարտաւանութիւնն մեր զայդ չտայ առնել լաւ համարեցաք, որ զմիմեանս չթշնամանեմք եւ զխաչ եւ զեկեղեցի միմեանց չանարգեմք, զի այն Քրիստոսի է եւ Աստուծոյ անարգանք»⁷:

Այսպիսով՝ նա այն տեսակետն է արտահայտում, որ Աստծուն հաճելի է, որ բոլոր ազգերն ունենան մեկ կրոն, բայց քանի որ այդպես չէ, ուրեմն պետք չէ, որ քրիստոնյա, տվյալ դեպքում հայ և վրաց ազգերն իրենց խաչն ու եկեղեցին անարգեն, որը համահունչ է Քրիստոսի և Աստծու անարգանքին:

Ապա՝ Մ. Գոշն անցնում է հայոց հավատի նկատմամբ վրաց անարգանքի խոսքերին՝ ապացուցելով դրանց սխալականությունը: Նա գրում է, որ խղճում է վրացիներին, որովհետև անգիտությամբ զայրացնում են Քրիստոսին՝ համարելով տաճիկին և ջհուղին ավելի լավը, քան հային, որը լսել են «Ի Հռոմմէն»⁸: Եվ նա կոչ է անում չլսել թշնամիներին, քանի որ հայոց դավանանքը հերձված չէ, և միմյանց նկատմամբ կրկին մկրտություն կիրառելը անարգանք է Քրիստոսին: Այսինքն՝ վրացին է հային մկրտել, թե հայը վրացուն՝ տարբերություն չկա, մկրտվածն արդեն քրիստոնյա է. «Զի մի է Քրիստոս եւ ոչ երկու, զի մի հաւատ եւ մի մկրտութիւն քարոզի ի Գրոց»⁹:

Սրանով Գոշն սկսում է գնալ դեպի այն տեսակետի ճշտության աստիճանական հիմնավորմանը, որ դավանական հանդուրժողականության հիմքը ոչ թե Հիսուսի նկատմամբ հավատի արտահայտության ծիսական ձևերի տարբերություններն են, այլ նրան որպես Աստված ընդունելու հարցում տարաձայնությունների բացակայությունը, որը տվյալ իրավիճակում և առհասարակ առկա էր հայոց և վրաց մեջ:

Այնուհետև Մ. Գոշը մատուցում է իր աստվածաբանական հայացքները, որոնց հիմքում ընկած են Հին և Նոր կտակարանների

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Նույն տեղում

⁹ Նույն տեղում, էջ 199:

տեսությունները: Նա Քրիստոսին համարում է բարու և խոնարհության սերմանողը և, առհասարակ, այն տեսակետն է հիմնավորում, որ Աստված բոլոր մարդկանց մեջ սերմանում է բարին, և աղանդները ստեղծվում են սատանային որպես մայր ունեցողները, որոնք նախանձից դրդված, քարոզում են չարը: Եվ նա դատապարտում է բոլոր այն եկեղեցական պաշտոնյաներին, «որոնք ուտելոյ եւ ըմպելոյ միայն պարապեալք եւ ըմբռնեալք ի զանազան ախտս: Եւ որ կարի զարմանալին է, խաբեալք ի չարքէն, չշատանան իւրեանց վնասին, այլ փութան զայնոսիկ, որ յուղիղն զնան ձանապարհ, եւ զնոսա մոլորեցուցանեն, թողեալ: զերից սուրբ ժողովոց զհավատս ուղիղս»¹⁰:

Գոշը, աղանդավորության կամ այլադավանության դեմ պայքարի անհրաժեշտությունից ելնելով և նաև նրանից, որ ապացուցի հայ և վրաց եկեղեցիների՝ մեկը մյուսի հավատը հերձված համարելու սխալականությունը, տալիս է աղանդների առաջացման պատմությունը՝ սկսած Արիոսից, այսինքն՝ Նիկիայի տիեզերաժողովից: Այդ ժողովին մասնակցում է նաև Արիստակեսը Հայաստանից: Այն դատապարտում է Արիոսին՝ որպես աղանդավորի: Երկրորդ ժողովը, որը տեղի է ունեցել Կ.Պոլսում, և որին մասնակցում է Ներսես հայրապետը, ընդունում է «զՅօզին Սուրբ» Հաւր եւ որդւոց հաւասար եւ փառակից, եւ նզովեցին ի մեռեալս ընդ ամենայն հերձուածողս զՄակեդոն»¹¹:

Երրորդը Եփեսոսի ժողովն էր, որը դատապարտեց Նեստորի ուսմունքը և «Նզովեալ զՆեստոր հալածական զնա ի կողմանց Մծբնայ, եւ անդի վարեցաւ ի Խուժաստան»¹²:

Առավել հանգամանորեն է Մ. Գոշն անդրադառնում Նեստորի ուսմունքին, որը փաստորեն ընդունվում է Քաղկեդոնի ժողովի կողմից: Հետաքրքիր է նրա հետևյալ ընդհանրացումը. նրանք, ովքեր Եփեսոսի ժողովում էին, «Գրով սահմանեալ ասացին. Որ որ ասասցե զՔրիստոս երկու բնութիւնս՝ նզովեալ լիցի եւ լուծան ի պատուոյ Նեստոր եւ նմանիք նորա: Իսկ ի Քաղկեդոն կործանեալք ի յերկեղէն եւ որք ձեռնարկաւ ուրացեալք Քրիստոս ասացին. Որ ոչ ասէ զՔրիստոս երկու բնութիւնս՝ նզովեալ լիցի, եւ ընկալան ի պատիւ զհաւանեալսն Նեստորի եւ զաշակերտեալսն յուր»¹³:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 202:

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Նույն տեղում, էջ 203:

¹³ Նույն տեղում, էջ 208:

Այսպիսով՝ նրանք, ովքեր Եփեսոսի ժողովում մերժել և հալածել էին Նեստորին՝ որպես հերձվածողի, Քաղկեդոնում նրա ուսմունքը համարում են ճիշտ և ընդունելի:

Այնուհետև Մ. Գոշը ներկայացնում է հռոմեական կայսրերի տարաբնույթ վարվելակերպը՝ կապված քաղկեդոնականության ընդունման հետ, քանզի պատմական բավական ժամանակաշրջան պետք է անցներ դրա վերջնական ընդունման անհրաժշտության հիմնավորման համար: Դրանց անդրադառնալով մեր խնդրից դուրս համարելով՝ միայն ավելացնենք, որ Գոշը շեշտում է այն հանգամանքը, որ հայերը չեն մասնակցում այդ ժողովին, որով նա նպատակ է հետապնդում ցույց տալու հայոց եկեղեցու և հավատի ընդհանրական կողմերը վրաց եկեղեցու հետ՝ հանդուրժողականության հասնելու միտվածությամբ, որը կատարում է այլադավանությունը ծիսական արարողությունների որոշ տարբերություններով բնորոշելու սխալականությունն ապացուցելու ջանքերով:

Նա այդ կատարում է՝ անդրադառնալով Հայոց եկեղեցու գումարած ժողովներին անդրադարձով: Դրանից հետո նա հետևյալ ընդհանրացումն է կատարում. «Եւ ոչ միայն ոչ ընկալան Հայք, այլ եւ բազում ազգք եւ գաւառք զԺողովն Քաղկեդոնի ոչ ընկալան, որպէս եւ այժմ կարգեմք զանուանսն. նախ Հռոմ թագաւորանիստ տեղին, որ նգովեն զԺողովն եւ զՄարկիանոս, որ սատակեցավ ի հրեշտակէ Աստուծոյ, եւ բոլոր ամենայն իտալիա եւ դաղմատիա եւ Սարդոնիկէ մեծ կղզի, եւ Սիկիլիա, եւ Սպանիա ի մուտս արեւու եւ մեծն Եւրոպիա, եւ Գերմանիա, եւ Ատտիկէ, եւ Ելլադա եւ այլք բազումք, որ ի մտից Մակեդոնիոյ: Իսկ ի կողմանս հարաւոյ, յայսկոյս Յունական ծովուն՝ Եգիպտոս, յորում են գաւառք ԽԱ, եւ Աղեքսանդրիա ընկալեալք յերից սուրբ ժողովոց զուղիղ դաւանութիւն հաւատոյ, ընդ մեզ ի նոյն կանառնի կան հաստատուն, չընկալեալք զԺողովն Քաղկեդոնի: Եւ Ափրիկէ, որ ունի գաւառս ԽԱ, յորում է մայրաքաղաքն Կարկեդոն եւ ի Մաւրիտանիա մինչեւ ի մուտս արեւու հանդերձ բազում գաւառակք, որ ունի զմայրաքաղաքն Տիգանիա: Եւ սոքա ի նոյն հաստատ հաւատս՝ ոչ միաբնին ընդ Յոյնս եւ ընդ Վիրս: Ու Վերինն Թեբայիք զնոյն ունին հաւատ: Էթեոպիա Մեծ եւ Փոքր մինչեւ ի ծովն Հնդկաց, եւ Արաբիա ի մէջ երկճեղ Կարմիր ծովուն, եւ Ապառաժն Արաբիա՝ այս ամենայն ընդ մեզ գերից սուրբ ժողովոցն ունին զաւանդութիւն, որոշեալք ի Յունաց եւ ի Վրաց»¹⁴:

Այս ընդարձակ մեջբերումից պարզ է, որ Գոշը ցանկացել է ապացուցել, որ հիշատակված երկրներում, ինչպես նաև հույների և

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 212 – 213:

վրացիների մոտ, մերժվել է քաղկեդոնական դավանանքը, նրանք ունեն հիմնականում մեկ դավանանք՝ անկախ ծիսական տարբերություններից, ուրեմն՝ ինչի՞ համար է կրոնական անհանդուրժողականությունն անհրաժեշտ հայերի և վրացիների միջև: Դրա համար ոչ մի գաղափարական հիմնավորում չի թողնում Մխիթար Գոշը:

Վրացիների՝ հավատի տարանջատման ձգտումների սնանկությունը մեջբերված պատմական հիմնավորումով բացահայտելով՝ Մ. Գոշն այնուհետև հետևյալ տրամաբանական հարցադրումով քարը քարի վրա չի թողնում նրանց՝ ընդդեմ Հայոց եկեղեցու ունեցած ընդդիմադիր կեցվածքից: Ահա այդ հարցադրումը «Եւ այլ վասն Վրաց բաժանելոյն զիսնչ ասացից, զի ի Քրիստոսէ մինչ ի չար ժողովն Քաղկեդոնի ՆՀԴ. ամբ են, եւ ընկալաւ ամենայն եկեղեցի՝ յառաքելոցն զմի դաւանութիւն հաւատոյ անբաժանելի, եւ յետ ՅԵ ամի ընկալան հայաստանեայք զքարոզութիւն ի սրբոյն Գրիգորէ, եւ վրաց ազգն ընդ մեզ նգովեցին զժողովն Քաղկեդոնի զամս հարիւր, մինչեւ ի ժողովն Հայոց ի Դուին եւ ի Մանազկերտ, ուր որոշեցին զեղեալ հաւատն ի Քաղկեդոնի եւ հաստատեցին զերից սուրբ ժողովոցն...»¹⁵:

Այլևս չշարունակելով մեջբերումը, որը հազցեցած է այլ փաստերով ևս, որոնք ապացուցում են, որ վրաց եկեղեցին որդեգրել էր հայոց եկեղեցու դավանանքը, ավելացնենք, որ Մ. Գոշը հարցադրումն ավարտում է նրանով, թե այսքանից հետո որքանով է ճիշտ վրացիների այն մեղադրանքը, թե միայն հայերը չեն ընդունել Քաղկեդոնի ժողովը, երբ ինքը ներկայացնում է այն ազգերի ցուցակը, որոնք կատարել են նույնը:

Մեծ մտածողն այն իմաստասիրական ընդհանրացումն է կատարում, որ յուրաքանչյուր ազգ ցանկանում է ինքն իրեն բարձրացնել՝ իրեն համարելով ճիշտ: Բայց մարդը սխալական է, և Աստվածն է ճշմարիտ, ուրեմն անհրաժեշտ է «Թէ այնպիսի ունեաք կամք, որ զբարին յամենայն ազգաց ժողովեաք եր Զխոտանն ի բաց ընկենուաք, Աստուած գորշակից լինէր եւ ի բարին ուղղէր կարգ եկեղեցւոյ, զի **չիք ազգ, որ բարի կարգ ոչ ունի եւ խոտան»**¹⁶ (Ընդգծումը մերն է - Գրիգոր աբեղա Նաչատրյան):

Այսպիսով՝ Գոշը մատուցում է հետևյալ հայեցակարգը՝ յուրաքանչյուր քրիստոնեական եկեղեցի էլ ունի և լավը և ոչ ընդունելին. լավը պետք է վերցնել՝ անկախ ազգությունից, իսկ վատը՝ մերժել:

Ապա նա անդրադառնում է հռոմեացիների, հույների, վրացիների եկեղեցական արարողակարգերի տարբերություններին, սովորություններին, սակայն այն մոտեցմամբ, որ դրանք ամենենին հիմք չպետք է հանդիսանան

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 213:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 215:

նրանց տարանջատման, այլ, անկախ դրանցից, պետք է միասնական լինեն, քանզի, անկախ դրանցից, նրանց հավատն ուղղված է առ Քրիստոս:

Այսպես՝ նա հետևյալն է գրում. «Առաջինն զայս առնեաք, որ վկայութեամբ Գրոց եւ կանոնաց հաստատեաք զխոստովանութիւնն՝ Ամենասուրբ Երրորդութիւնն եւ ի տնաւրինութիւնն Քրիստոսի եւ ապա զկարգս տանից եւ զսովորական աւանդութիւնս, զի ամենայն ազգ խմորու վարին եւ ջրու, որք ընկալան զժողովն Քաղկեդոնի, ի հաց պատարագին եւ ի բաժակին: Բայց Հայք եւ Հռոմայեցիք եւ այլ ազգ, որք ոչ ընկալան զժողովն Քաղկեդոնի բաղարջիւ: Յոյնք եւ Վիրք ազիւ վարին, եւ Ասորիք ձեռն եւս յաւելուն: Նմանապէս յայլ կարգս եւ ի տանս ու ի պահս բաժանաին. ասորիք հրեաբար մինչեւ ցերեկոյ պահէն եւ լուծանեն զչորեքշաբաթ եւ զուրբաթ: Վիրք զբովանդակ ամն զչորեքշաբաթ եւ զուրբաթ լուծանեն եւ զոր Տէր հրաման ետ զկնի յարութեանն ուտել զայն պահէն: Յոյնք զկրճատեալն եւ զմալեալն քահանայ նոքա եւ այլք չհանեն ի պատարագէն, այլ Հայք ոչ ընդունին եւ ոչ ի սակաւ սխալանս զգիտելին: Հռոմայեցիք բազմաւրեայ ժամանակաւ նշխարին պատարագէն, զոր որ ընդունին կանոնք: Յույնք պատարագք եւ կիսապատարագք անուանեն: Հռոմայեցիք անկին քահանայիւք վարին եւ անխտիր շնութեամբ: Վիրք յամենայն տեղիս անգգուշաբար պատարագ մատուցանեն, ի պահս բազում զանազանութիւն առնեն, զձուկն եւ զձեռն եւ զգինի՝ պահոց քարոզեն, եւ Հայք ոչ եւս: Զիսչ եւ զեկեղեցի Յոյնք եւ Վիրք ոչ արինեն եւ արինեալ խաչի եւ եկեղեցոյ հայոց երկիր ոչ պագանեն: Ի ձեռն մեռոնին այլ եւ այլ յաւելուածս ինկոց խառնեն, որ ոչ է կանոնաց եւզիւղն աւծութեան զպարզաբար զարինեալն հայոց ոչ ընդունին: յոյնք եւ Վիրք կենդանւոցն պատարագ մատուցանեն եւ հայք ոչ: Հռոմայեցիք բազում կանայս առնեն՝ որքան եւ մեռանին, իսկ այլ ազգ ոչ եւս: Հռոմայեցիք եւ այլ ազգ կերակուրս ոչ խտրեն զպղծեալս, իսկ Հայք ոչ ճաշակեն: հայոց կրանաւորք բամբասին ոչ առնել ծնունդ եւ ուտել միս եւ ոչ աւետեացտաւնել եւ ոչ սարկաւագաւք եւ դպրաւք, եւ հանդերձի եւ բացաւ զլիտվ առնել պատարագ, անգգուշաբար հաղորդին եւ աշխարհականաւք փոխանակ քահանայից»¹⁷:

Այս համեմատություններն անելով՝ Մ. Գոշն աստիճանաբար ապացուցման հիմքեր է ստեղծում իր այն հայեցակարգի համար, որ տարբեր ազգերի ծիսական արարողակարգերի տարբերությունները չպետք է ենթադրեն այդ նույն քրիստոնյա ազգերի դավանական անհանդուրժողականություն: Դավանանքն այլ հասկացողություն է,

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 215 – 217:

ծիսակարգը՝ ուրիշ: Այլընտրանքային ծիսակարգերը չեն ենթադրում այլադավանություն առկայություն:

Կարևոր ենք համարում շեշտել, որ Մ. Գոշը դավանաբանական վեճերի լուծման բանալին փորձում է գտնել բոլոր ազգերի սովորույթների նկատմամբ հարգանքի դրսևորման մեջ, քանզի Հիսուսի նկատմամբ պաշտամունքի արտահայտությունների ձևերի տարբերությունը գալիս է հենց այդ սովորույթներից: Բավական է նշել, որ հայերը Հիսուսի մեջ աստիճանաբար սկսեցին տեսնել հեթանոսական շրջանի իրենց պաշտած նշանավոր աստվածներից Միհրի շատ հատկանիշներ, և վերջինիս հանդեպ հայոց պաշտամունքի շատ ձևեր հայկական եկեղեցական ժողովների կողմից ներմուծվեցին քրիստոնեական ծիսակատարությունների մեջ՝ ձևը նույնը թողնելով, բայց փոխելով բովանդակությունը:

Մ. Գոշը ծիսակարգային սովորույթների տարբերության բնականոնությունը հիմնավորում է մահմեդական և այլ կրոն ունեցող ազգերի հետ մի գուգահեռ տանելով:

«Հստ որում եւ, - գրում է նա, - առ մահմեդականսն է տեսանել բաժանեալք այսպիսիք, որպէս Մուշաբահին եւ Ալարին եւ Ռաֆաթին եւ այլք: Նոյն է եւ առ Հրեայսն, որպէս Փարիսեցիք եւ Սադուկեցիք, Սամարացիք եւ այլք Մելիքսեդեկեանք, որ ասին Մլիուդ: Նաեւ ի հեթանոսս բազմաստուածութեանն նոյն բան է»¹⁸:

Այսինքն՝ նույն կրոնական գաղափարախոսության որդեգիր շատ ազգեր կան, որոնք եթե ունեն որոշակի գաղափարական տարակարծություններ, ապա դա չպետք է հիմք հանդիսանա նրանց մասնատման: Այս տեսակետն է փաստորեն մատուցում Մ. Գոշը: Այնուհետև նա փորձում է գտնել այն հարցի պատասխանը, թե քրիստոնյա ազգերին ինչը կարող է միավորել: Բնականաբար, այն կանոնները, որոնք ընդունել են տիեզերական ժողովները նրանց համար: Իսկ այդ կանոնների գլխավոր աղբյուրն Աստվածաշունչն է՝ Հին ու Նոր Կտակարանները, որոնք մատնանշում են ճշմարիտ Աստծուն, որը մեկն է՝ անսկիզբ և անվախճան և բարի բնությամբ, որն ընդունում են բոլոր քրիստոնյա ազգերը: Ուրեմն՝ ինչո՞ւ պետք է արարողակարգային տարբերությունները ստիպեն նրանց միմյանց վերաբերվել թշնամանքով: Ահա այս ընդհանրացմանն է բերում Մ. Գոշը:

Նա հիմնավորում է Հայր Աստծու, Որդի Աստծու և Սուրբ հոգու, այսինքն՝ Սուրբ Երրորդության պաշտամունքի անհրաժեշտությունը և ճշտությունը, ինչպես նաև Հիսուսի միաբնակության տեսությունը, որը

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 218 – 219:

հիմնավորում է առատ փաստերով¹⁹ համեմված իմաստասիրական ընդհանրացումներով:

Գոշը նախ հիմնավորում է Հայր Աստծու պաշտամունքը կամ հավատի անհրաժեշտությունը նրա նկատմամբ, «որպես սահմանեցին սուրբքն ի Նիկիա եւ յայլ սուրբ ժողովսն որպէս եւ ուսեալ ենք ի Եւ ի Նոր կտակարանաց անգկիգրն եւ անվախճան է Աստուածութիւնն եւ բարի բնութեամբ, եւ նա է պատճառ ծնելութեան որդոյ անժամանակաբար»¹⁹:

Մ. Գոշը, հղում անելով Նիկիայի և այլ տիեզերական ժողովերին, ինչպէց նաև Հին ու Նոր կտակարաններին, այսպիսով Հայր Աստծուն համարում է անսկիզբ և անվախճան և բարի իր բնությամբ, որը նաև պատճառն է Ռդդու ծնելության: Ապա նա Հոգին և Ռդդին նույնականացնում է, քանզի դրանք գալիս են Հոր արարչությունից: Ապացուցելով միաբնակության ճշմարտացիությունը՝ Մ. Գոշը, ի տարբերություն այլ աստվածաբանների և իմաստասերների, երկաբնակությունը չի համարում հերձված կամ աղանդ, այլ, փաստորեն, Հիսուսի նկատմամբ այլընտրանքային պաշտամունքի գաղափարախոսություն: Եվ իսկապէս, ինչպէս կարելի է աղանդ կամ այլադավանություն համարել երկաբնակության ուսմունքը, որը Հիսուսի մեջ տեսնում է նաև Աստծուն, այսինքն²⁰ չի ժխտում նրա աստվածային էությունը: Ահա դրա վկայությունը. «Այլ արդ տեսանեմք, զի Հայք եւ Յոյնք եւ Վիրք, Ասորիք եւ Հռոմք ճշմարիտ սուրբ Գերբորդութիւնն խոստովանին եւ գժրիստոս Աստուած ճշմարիտ Ռդդի Աստուծոյ, թեպէտ եւ ի տնաւրէնութիւնն այլայլին, եւ զՄարիամ Աստուածածին, թէ չիցէ ի կարծեաց Նեստորի, եւ զխաչն Աստուծոյ խաչ, առ Հայս այդ առաւել ճմարիտ է: Այլ ինչ սակաւ բաժանումն տաւնի կամ պահոց, կամ կերակրոց²⁰ չէ հաւատոյ բաժանում»²⁰:

Այլ խոսքով՝ հավատի առարկային նվիրված արարարողակարգային տարբերությունները բնավ չպետք է հիմք հանդիսանան հավատի տարբերությունների որոնման համար: Այստեղից նա փաստորեն մեկ այլ հայեցակարգ է բխեցնում՝ եթե նույն հավատն ունեցող ազգերը չեն կարող միաբանվել, ապա թշնամի էլ չպետք է լինեն:

Միխիթար Գոշն առաջ է քաշում քրիստոնյա ազգերի եղբայրության մասին տեսությունը, որն ունի արդիական հնչեղություն: Այդ են վկայում վրացիներին ուղղված նրա գրության վերջին տողերը՝ «Աստուած եւքր առնէ թողութիւն այն քրիստոնէին, որ գճաճիկն եւ զՁիւտն լաւ ասէ քան զՀայն. այնպիսի ասացողքն չունին թողութիւն ոչ աստ եւ ոչ ի հանդերձելումն թէ ոչ

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 219:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 261 – 262:

ապախարհին թէ Հայ Վրացոց ասէ եւ կամ Վրացի Հայոց եւ կամ այլ քրիստոնէայ ազգ քրիստոնէի, զի քրիստոնէայք եղբայրք են, եւ Քրիստոս հրամայեաց՝ Որ ասէ ցեղբայր իւր մորոս՝ պարտաւոր լիցի զեհենի հրոյն»²¹ :

Մխիթար Գոշի «Թուղթ առ վրացիսն» աստվածաբանական գործն ավարտվում է հորդորով հայ և վրաց մեծերին, որով նա կարծես թէ ընդհանրացնում է ամբողջ շարադրվածը: Ցանկանում ենք մեջբերել դրա վերջին մասը՝ կարևոր եզրակացություններ կատարելու համար: Ահա այն. «Զի դուք իշխանք էք Հայոց եւ Վրաց կամաւքն Աստուծոյ եւ թէ կամիք՝ ծանուցանէք աստուածասէր թագաւորացոյ, որ արքայական իշխանութեամբ սաստ դնեն, որ զեկեղեցի Հայոց չքակեն եւ զխաչ չայրեն ժամանակեայ իշխանութեամբս զյաւիտենական թագաւորութիւնն առնուն ընդ բարեպաշտ թագաւորացն ընդ նախնի թագաւորացն ինքեանց աստուածասիրացն Բագրատունեաց եւ պսակիցին ի Քրիստոսէ՝ ի ճշմարիտ թագաւորաց թագաւորէն, եւ հաստատուն ունիցին զթագաւորութիւնն ինքեանց բարի շառաւեղեան խաղաղական կեանաւք եւ յաղթութեամբ պատերազմաց եւ բարեպաշտութեամբ կեալ յաշխարհի հանդերձ քրիստոսասէր իշխանաւքդ եւ իրավամբք դատաստանի եւ առողջութեամբ հոգւոյ եւ մարմնոյ, բարի անուամբ Քրիստոսի հաճոյանալ եւ ժառանգել զարքայութիւնն Աստուծոյ. զի եւ մեք վայելեցուք ի կեանս դոցա եւ անթառամ եւ նորատունկ գաւազանի ի կեանս նորա ուրախացեալք եւ պայծառացեալք Քրիստոսի երկրպագութեամբ, որ է աւրինեալ եւ փառաւորեալ ընդ Հաւր եւ ընդ Հոգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտենանս յավիտենից, ամէն»²²:

Այս կոչի կամ հորդորի իմաստն ու տրամաբանությունը կայանում է հետևյալում.

Առաջին. Հայոց և վրաց իշխանները և թագավորները պետք է նախկին բարեպաշտ թագավորների օրինակով պատժեն եկեղեցու դէմ գործողներին, այսինքն՝ ապահովեն նրա անվտանգությունը, որը նաև հավատի անվտանգությունն է:

Երկրորդ. Իրենց այդ դիրքորոշմամբ և այն ճշմարտության ընկալումով, որ Քրիստոսն է թագավորների թագավորը, ավելի հաստատուն, խաղաղ և հաղթական կոտեսնեն իրենց թագավորությունը, քանզի դրանով կարժանանան Աստծու արքայությանը:

Երրորդ. Գոշը փաստորեն հայոց և վրաց մեծերին միմյանց հավատը հանդուրժելու հորդորն է կարդում, քանզի մեկն է այդ հավատի ակունքը:

²¹ Նույն տեղում, էջ 264:

²² Նույն տեղում, էջ 265 – 266:

Իսկ ամբողջ գրությունից՝ որպես գլխավոր եզրակացություններ կարելի է բխեցնել հետևյալը.

Առաջին. Իր «Թուղթ առ վրացիսն» գրության մեջ Մխիթար Գոշը մշակում է այլադավանության մասին բոլորովին նոր տեսություն, որի համաձայն՝ Քրիստոնեական դավանանքին հետևող բոլոր ժողովուրդների հավատի արտահայտության ձևերի տարբերությունները կամ Հիսուսի էության տարաբնույթ ընկալումները չպետք է հիմք հանդիսանան նրանց այլադավան կամ հերձվածող համարելու:

Երկրորդ. Սա նշանակում է, որ նրա այս ըմբռնումից կարելի է բխեցնել այն հայեցակետը, որ այլադավանները Հիսուսի նկատմամբ հավատը սասանողներն են և ժխտողները կամ նրա աստվածային էության մերժողները: Սրանով նա մատնանշում է այլադավանության էության բացահայտման ճշմարիտ ելակետը:

Երրորդ. Քրիստոնյա ազգերին և մասնավորապես հայերին ու վրացիներին կոչ է անում դավանական հանդուրժողականության, քանզի Հիսուսը երկուսի համար էլ Աստված է, որը նշանակում է, որ նրանցից ոչ մեկը հիմքեր չունի մյուսի դավանանքն աղանդ կամ հերձված համարելու:

Չորրորդ. Դավանական հանդուրժողականության անհրաժեշտությունը հիմնավորելով՝ Մխիթար Գոշը հիմքեր է ստեղծում ազգերի համերաշխության համար, քանի որ նրանց անհամերաշխությունը քաղաքական ուժերը խրախուսում էին՝ դավանական անհանդուրժողականություն քարոզելով:

Մխիթար Գոշի «Թուղթ առ վրացիսն» գրությունը միանգամայն նոր խոսք է դավանաբանական գրականության մեջ, որի աստվածաբանական – իմաստասիրական ընդհանրացումները ունեն համաշխարհային նշանակություն և երբեք չեն կորցնի իրենց գաղափարական թարմությունը:

Գրիգոր Արեղա Խաչատրյան

Մխիթար Գոշի «Թուղթ առ վրացիսն» գրությունը որպես այլադավանության դեմ պայքարի գաղափարական հիմնավորման ելակետ
Ամփոփում

Հոդվածը նվիրված է Մխիթար Գոշի վրացիներին ուղղված մի գրության քննական վերլուծությանը («Թուղթ առ վրացիսն»): Այդ գրության մեջ Մխիթար Գոշը փաստորեն մշակել է այլադավանության մասին բոլորովին նոր մոտեցում: Համաձայն այդ մոտեցման Քրիստոնեական հավատին հետևող բոլոր ժողովուրդների հավատի

ծիսակատարությունները չպետք է հիմք հանդիսանան նրանց այլադավան կամ աղանդավոր համարելու: Դրանով նա քրիստոնյա ազգերին և մասնավորապես հայերին ու վրացիներին կոչ է անում դավանական հանդուրժողականության, որը հիմք կհանդիսանա պայքարելու հակաքրիստոնեական աղանդների դեմ:

Григор Абега Хачатрян

**Написание «Тухт Ар Врацисн» Мхитара Гоша как идеологическая основа
борьбы с гетеродоксией**

Резюме

Статья посвящена анализу одного из произведений Мхитара Гоша, адресованного грузинам («Тухт Ар Врацисн»). В этом письме Мхитар Гош фактически разработал совершенно новый подход к гетеродоксии. Согласно этому ритуалу веры, все христианские народы должны рассматриваться как неортодоксальные или сектантские. Этим он призывает всех христианских народов и особенно армян и грузин к теологической терпимости.

Grigor Abegha Khachatryan

**The writing “Tukht Ar Vratsisn” of Mkhitar Gosh as the ideological basis of the
struggle against the heterodoxy**

Resume

The article is dedicated to the analysis of one of the writings of Mkhitar Gosh addressed to Georgians (“Tukht Ar Vratsisn”). In this writing Mkhitar Gosh actually developed the all new approach to heterodoxy. According to this the rituals of faith of all Christian peoples must not be the basis to consider them heterodox or sectarian. With this he’s calling all Christian peoples and especially Armenians and Georgians to the theological tolerance.

Խմբագրություն է ուղարկվել 03.05.19

Հանձնարարվել է գրախոսության 17.05.19

Տպագրության է հանձնարարվել 15.10.19